

# A szerzői jog alakulásának nemzetközi trendjei, különös tekintettel a könyvtárak tevékenységére\*

*Nemzetközi egyezmények és irányelvek a szerzői jog területén. A könyvtárak hagyományos és újabb funkciói a szerzői joggal védett művek többszörözése, terjesztése és a nyilvánossághoz való közvetítése tekintetében. Engedélyezés és szabad felhasználás.*

## Bevezetés

A könyvtárak hagyományos oktatási és szociális szerepük révén, valamint annak köszönhetően, hogy a dokumentumokon keresztül elősegítik a kultúrához való hozzáférést, közcélú szolgáltatást biztosítanak. A magyar könyvtárak tekintetében a nyilvános könyvtári ellátásról szóló 1997. évi CXL. törvény kimondja, hogy „az információs társadalom és a demokratikus jogállam működésének alapfeltétele a könyvtári rendszer, amelyen keresztül az információk szabadon, bárki számára hozzáférhetők.” A könyvtárak egyik hivatása tehát, hogy felhasználók számára elősegítsék a lehető legtöbb információhoz való hozzáférést. Emellett a nemzeti könyvtárak másik nagy tradicionális feladata a nemzeti örökség gyűjtésében, fenntartásában és megőrzésében nyilvánul meg.

A könyvtárak hagyományos funkciói – bár fontosságuk ma sem kétséges – napjainkban megváltoztak, és mellettük újabb feladatkörök alakultak ki [1]. Ez a tény elsősorban a digitális technikák egyre szélesebb körű használatának következménye, amely új viszonyok kialakulásával jár. Az információ továbbítása területén az adatközlés egyre inkább nemzetközi szinten zajlik. Emellett egyre több információra van igény, kiváltképpen az üzleti körökben, ahol az információ a gazdasági tevékenység részévé vált. Mindez a könyvtáraktól egyrészt megköveteli a különböző formában található anyagok – többek között az elektronikus publikált dokumentumok – beszerzését, rendszerezését, megőrzését és szolgáltatását. Másrészt, a könyvtáraknak ahhoz, hogy megőrzési és szolgáltatási feladataikat megfelelően el tudják látni, el kell végezniük a gyűjteményükben megtalálható régebbi anyagok digitalizálását.

Ugyanakkor, mivel az új elektronikus környezet sokban különbözik a hagyományos nyomtatott

környezettől, bizonyos szolgáltatások, mint például az archív információhoz való hozzáférés, ezentúl nem kizárólag a könyvtárakon keresztül valósulnak meg. A könyvtárak új feladatai többek között a virtuális könyvtárak kialakításában és az ehhez kapcsolódó szolgáltatásokban nyilvánulnak meg. Így a könyvtárak egy sokkal szélesebb közönséggel állnak kapcsolatban, mint korábban, és bizonyos mértékben újra kell fogalmazniuk szolgáltatásaik meghatározását [2].

Ezekkel a változásokkal párhuzamosan az információs társadalomban bekövetkezett fejlődés elengedhetetlenné tette a szerzői jogi szabályok módosítását. Ez a törekvés nemzetközi és hazai szinten egyaránt megfigyelhető. A cél a jogosultak és a felhasználók érdekei közötti egyensúly helyreállítása, illetve fenntartása. Látni kell azonban, hogy bizonyos szabályok a jövőben nagymértékben befolyásolják majd a könyvtárak munkáját.

## A szerzői jogi szabályozás legújabb fejleményei

Ahhoz, hogy a szerzői jog jogosultjai optimálisan ki tudják használni az internet és az egyéb modern technológiák által nyújtott lehetőségeket, megfelelő jogi háttérrel kell számukra biztosítani. Nemzetközi szinten a szerzői jogi szabályok tekintetében az irodalmi és művészeti művek védelméről szóló 1886. szeptember 9-i *Berni Unió Egyezmény* követelményei az irányadók.

Az internet, az elektronikus dokumentumok használata azonban egy annyira sajátos technológia alkalmazását jelenti, hogy sokáig kérdéses

\*Az MKE, az IKSZ és az EBLIDA szervezésében, Budapest, 1999. május 27–28-án tartott szerzői jogi szemináriumon elhangzott előadás alapján.

volt, kiterjednek-e a hagyományos szerzői jogszabályok ezekre az eljárásokra, és ha igen, milyen módon.

A probléma megoldására 1996-ban a Szellemi Tulajdon Világszervezete (WIPO) égisze alatt két nemzetközi szerződés jött létre: a *Szerzői Jogi Szerződés és az Előadásokról és hangfelvételekről szóló szerződés*, amelyeket a nemzetközi sajtó „internetszerződéseknek” nevezett el. E szerződések tisztázzák, hogy a Berni Unió Egyezmény az online tevékenységekre is kiterjed, és a technológiai változásokat figyelembe véve határozzák meg a szerzők és egyéb jogosultak jogait.

E szerződések 30 ratifikációval lépnek életbe. Ehhez azonban arra van szükség, hogy az egyes államok saját jogrendszerükben meghozzák a megfelelő harmonizációs lépéseket.

A szerzői jogi szabályok az Európai Unióban történő harmonizálását illetően a WIPO-szerződéseket megelőzően a következő közösségi irányelvek jöttek létre:

- a 91/250/EGK irányelv a számítógépi programok jogi védelméről;
- a 92/100/EGK irányelv a bérleti jogról és a haszonkölcsönzési jogról, valamint a szellemi tulajdon területén a szerzői joghoz kapcsolódó bizonyos jogokról;
- a 93/83/EGK irányelv a műholdas műsorsugárzásra, és a vezeték útján történő továbbközvetítésre alkalmazandó szerzői jogra, és a szerzői joggal kapcsolatos jogokra vonatkozó egyes szabályok összehangolásáról;
- a 93/98/EGK irányelv a szerzői jog és bizonyos kapcsolódó jogok védelmi idejének harmonizálásáról;
- a 96/9/EK irányelv az adatbázisok jogi védelméről.

Mivel az új média és az információs technológia fejlődése jelentős mértékben megváltoztatta a nemzetközi szerzői jogi környezetet, 1997 decemberében az Európai Bizottság egy irányelvtervezetet nyújtott be az információs társadalom körülményeihez igazodó szerzői és szomszédos jogi szabályokról. A tervezet célja a meglévő jogi keretek helyreállítása és kiegészítése, különös tekintettel a szellemi tulajdonjogokat tartalmazó új típusú termékekre és szolgáltatásokra. A szerzői jogi irányelvnek biztosítania kell az egyensúlyt a különböző érdekeltségű felek között. A tervezet ennek megfelelően figyelembe veszi a felhasználókat, a jogosultakat és befektetőket, mint például az online szolgáltatások szolgáltatóinak érdekeit, és megkönnyíti a szerzői jogi oltalom alatt álló termékekkel és szolgáltatásokkal való kereskedelmet a különböző tagállamok között. Másrészt az irányelv bevezetné az európai jogrendszerbe a WIPO-szerződések legfőbb kikötéseit, eleget téve így a nemzetközi kötelezettségeknek is.

A tervezetbe foglalt szabályok kiterjednek a többszörözési jogra, a nyilvánossághoz való közvetítés jogára és annak korlátaira, a terjesztés jogára és annak kimerülésére – beleértve az oltalom alatt álló művek interneten keresztüli hozzáférhetőségét –, valamint a másolást megakadályozó eljárások és a jogkezeléssel kapcsolatos információ védelmének szabályozására [3].

## A szerzői jogi szabályozás következményei a könyvtárak tevékenységére

Az új technológiáknak köszönhetően napjainkban a különböző művekről készített másolatok minősége sokkal jobb, és inkább ki vannak téve a manipuláció lehetőségének. Ezáltal az elektronikus környezetben a jogsértések könnyebben bekövetkezhetnek.

A könyvtárakban található művek többsége a szerzői jog védelme alatt áll. Így ezeknek a műveknek bizonyos típusú felhasználásához szükség van a jogtulajdonos beleegyezésére. E tekintetben elsősorban a többszörözés, a terjesztés, valamint a nyilvánossághoz való közvetítés jogát kell kiemelni, amelyekkel a könyvtári tevékenység összeütközésbe kerülhet [4]. A többszörözés joga kiterjed a mű digitális formában, elektronikus eszközön történő tárolására, és a számítógépes hálózaton átvitt művek anyagi előállítására is. A nyilvánossághoz való közvetítés egyik legfontosabb eleme, hogy a jog azt az esetet is tartalmazza, amikor a közönség egy önállóan választott időben és helyen jut a műhöz.

Fontos megemlíteni a szabad felhasználásra vonatkozó szabályokat is. A szabad felhasználás fogalma alá tartozó esetekben nincs szükség a szerző beleegyezésére, és díjazásra sem tarthat igényt. A Szerzői Jogi Szerződés lehetőséget ad olyan korlátozások és kivételek bevezetésére, amelyek megfelelnek a digitális környezet kihívásainak. A közösségi szerzői jogi irányelvtervezet szintén harmonizálni kívánja a szabad felhasználás eseteit. Ennek megfelelően a tervezet 5. cikkelye tartalmaz egy kimerítő jellegű felsorolást a lehetséges kivételekről, amelyek közül egy kötelező. A kötelező kivétel az olyan ideiglenes többszörözési tevékenységet érinti, amely egy technológiai eljárás része, és nélkülözhetetlen a mű felhasználásához, valamint nincs önálló gazdasági jelentősége. A rendelkezés azt a tényt veszi figyelembe, hogy számos esetben a többszörözés egy technikai folyamat részeként történik, közvetlen emberi beavatkozás nélkül.

A tervezet felsorol még további néhány olyan kivételt, amelyek bevezetéséről az egyes országok

nemzeti jogrendszerébe a tagállamok szabadon dönthetnek. Ezek közé tartozik többek között a reprográfia kérdése, valamint a közönség számára nyitott intézmények, például a közkönyvtárak által folytatott olyan speciális többszörözési tevékenység, amely nem jár közvetlen vagy közvetett gazdasági vagy kereskedelmi előnyökkel. Mivel ez a rendelkezés nem értelmezhető szélesen, és nem alkalmazható a nyilvánossághoz történő közvetítés jogára, tehát nem terjed ki a dokumentumok online környezetben létrejött másolataira, a könyvtáraknak továbbra is szükségük lesz licencszerződésekre ahhoz, hogy online jellegű anyagokat tegyenek hozzáférhetővé a közönség számára. Ezáltal felvetődik a jogtulajdonosok beleegyezésének megszerzése, amely különösen a régebbi vagy nehezen azonosítható szervezetek által kiadott anyagok esetében okozhat gondot. Hasonló problémák merülhetnek fel az olyan elektronikus anyagok esetében is, amelyeknek több jogosultjuk van. A megoldást a közös jogkezelés jelentheti.

A szabad felhasználás elve szerint addig, amíg egy tevékenység nem sérti a mű rendes felhasználását, a felhasználó engedély vagy díjfizetés nélkül készíthet másolatokat a műről. Az elektronikus környezet azonban módosította a rendes felhasználás fogalmát, így a könyvtárak által vagy segítségükkel folytatott tevékenységek sok esetben ütközésben állnak a szerzői jogi szabályozással. A különböző jogszabályozási erőfeszítések bár figyelembe veszik ezeket a problémákat, nem mindig tűnnek kielégítőnek. Tény, hogy a szerzői jog harmonizálásáról szóló európai irányelvtervezet nagy gondokat okoz a könyvtárak világában és az információs társadalomban. Ha ez a jogszabályozás érvénybe lép, számos kihívás elé állítja majd a könyvtárakat [5].

## Nemzetközi példák

Az Egyesült Államok szerzői jogi törvényét a közelmúltban kétszer módosították. A *Sonny Bono Copyright Term Extension Act* által 1998 januárjában bevezetett változások a könyvtárak és archívumok munkáját is érintik. Bizonyos feltételek mellett lehetőség van a mű szabad felhasználására, beleértve a többszörözést, a terjesztést vagy az előadást, ha ez megőrzési, iskolai vagy kutatási célokból történik. Néhány hónappal később a *Digital Millennium Copyright Act* ugyanezzel a paragrafussal kapcsolatban újabb módosításokat vezetett be, amelyeknek köszönhetően a szabályok kiterjednek a digitális technológiákra, és figyelembe veszik a megőrzési tevékenységek fejlődését is. Ezentúl például a belső vagy megőrzési célra történő többszörözés esetében egy példány helyett három másolat készítésére van lehetőség. A sza-

bály a digitális példányokat is érinti, azzal a feltétellel, hogy ezek nem válnak hozzáférhetővé a könyvtár területén kívül. Ezenfelül az új törvény lehetőséget ad a mű új formában való megjelenítésére is, ha az eredeti forma elavultnak minősül.

Az Egyesült Államokban megtették a technológiai fejlődések által megkövetelt lépéseket. Más nemzeti jogszabályok azonban még nem tartalmazzák a megfelelő módosításokat, ugyanakkor a hagyományos megoldások adaptálása nem mindig kielégítő. Az angol szerzői jogi törvény például két olyan külön rendelkezést tartalmaz, amelyek bizonyos mértékben lehetővé teszik a mű kutatási vagy magántanulmányi célból történő másolását. Az egyik kivétel az ún. „fair dealing” („tisztességes felhasználás”) elve, a másik a „könyvtári privilégiumokra” vonatkozik [6]. A könyvtárak kiváltsága abban nyilvánul meg, hogy olvasóik számára készíthetnek másolatokat kutatási vagy magántanulmányi célból. A kivétel alkalmazásához a törvény pontos feltételeket szab meg, amelyek közül az egyik legfontosabb az, hogy kizárólag egyetlen másolat készülhet az érintett dokumentumról, és senki más, aki hasonló vagy erre vonatkozó kéréssel állna elő, nem kaphat másolatot ugyanerről az anyagról. A digitális környezetben ez a szabály nehezen alkalmazható, mivel a tárolás és a töltés során automatikusan készül egy-egy másolat. Ebből adódóan jelenleg a legbiztonságosabb, bár nem a legpraktikusabb megoldás minden felhasználáshoz engedélyt kérni a jogtulajdonostól.

Egyes államok, például Dánia szerzői jogi szabályai olyan rendelkezéseket tartalmaznak, amelyek akadályozzák a közkönyvtárak szolgáltatási tevékenységét. Az új dán módosítások 1996-ban eleget tettek ugyan az európai jogharmonizációs követelményeknek, azonban nem vették figyelembe, hogy akadályt jelenthetnek a könyvtárak számára az információs technológia alkalmazása tekintetében. A kölcsönzésre, a többszörözésre és a jogdíjakra vonatkozó általános könyvtári szabályokat nem lehet az elektronikus dokumentumokra alkalmazni. A könyvtáraknak ezért külön meg kellene szerezniük a jogtulajdonosok engedélyét. A jogszabályozásból hiányoznak viszont azok az eszközök, amelyek lehetővé tennék a számos különböző egyéni megállapodás létrehozatalát és kezelését.

Más országok jogrendszerében még inkább szükség van új jogszabályok bevezetésére [7]. A francia szerzői jogi törvényt az elmúlt években többször módosították, legutoljára 1998-ban. A törvény így kiterjed a reprográfia, a számítógépi programok, valamint az adatbázisok védelmének kérdésére, viszont a digitális környezetre vonatkozóan jelenleg még nem léteznek kifejezett rendelkezések. Mindazonáltal, a helyzet fontosságát felismerve, az információs társadalom által megkö-

vetelt lépések bevezetése érdekében a francia kormány a közelmúltban kidolgozott egy többéves programot, amelynek egyik legfontosabb pontjaként a jogi keretek szükséges adaptálását tűzték ki.

\*\*\*

A szerzői jogi kérdések megválaszolásánál figyelembe kell venni a könyvtárakat, és információforrás szerepüket a nyilvánosság irányában. A könyvtárak feladata, hogy hidat képezzenek a tradicionális információs média, valamint az új formájú média között, elősegítve így, hogy ezek inkább kiegészítsék, mintsem kizárják egymást. Ugyanakkor az új jogi szabályozások jelentős mértékben befolyásolják majd a könyvtárak munkáját és mozgásterületüket.

Fontos lenne, hogy a szerzői jogi szabályozás nemzetközi és hazai szinten egyaránt megőrizze a jogosultak és a felhasználók között létező egyensúlyt, és tisztán határozza meg a kivételeket a kizárólagos szerzői jogok alól, hogy ezáltal a felhasználók és a könyvtárak számára tisztább helyzetet és kiszámíthatóbb viszonyokat teremtsen.

## Irodalom

- [1] Az Európai Felhasználói Szerzői Jogi Platform munkája. = Könyvtári Figyelő, 7. (43.) köt. 2. sz. 1997. p. 297–302.
- [2] CORNISH, G.: Szerzői jog, dokumentum-szolgáltatás és -kiadás az elektronikus világban. = Könyvtári Figyelő, 7. (43.) köt. 2. sz. 1997. p. 303–307.
- [3] VON LEWINSKI, S.: A successful step towards copyright and related rights in the information age: The new E.C. proposal for a harmonisation directive. = European Intellectual Property Review, 1998. 4. sz. p. 135–139.
- [4] GIAVARRA, E.: Copyright, libraries and the digital environment. <http://www.eblida.org/ecup/docs/1997/ECUP97.htm>
- [5] CORNISH, G.: Libraries and the harmonization of copyright. = European Intellectual Property Review, 1998. 7. sz. p. 241–243.
- [6] Copyright licencing agency: Copying for research and private study in the UK – fair dealing and the library privilege. <http://www.cla.co.uk/www/fairdeal.htm>
- [7] HOEREN, T.–DECKER, U.: Electronic archives and the press: Copyright problems of mass media in the digital age. = European Intellectual Property Review, 1998. 7. sz. p. 256–266.

Beérkezett: 1999. VII. 5-én.

## Az USA elnökének pénztámogatási javaslata a múzeumi és könyvtári intézet részére

Az elnök a 2000. pénzügyi évre 188,5 millió USD megajánlását kéri a kongresszustól az Institute of Museums and Library Services (IMLS) támogatására. További 10 milliót kér az Országos Oktatási Digitális Könyvtár (National Digital Library for Education = NDLE) megalapítására, amely az elnök oktatástechnikai kezdeményezési (President's Educational Technology Initiative) programjának részét képezi.

A terv szerint a költségvetés 2000-ben 34 millió USD-t szánna múzeumi, és 154,5 milliót könyvtári szolgáltatásokra. A megfelelő 1999. évi költségvetési összegek 23,405 millió, illetve 166,175 millió USD, összesen 189,580 millió USD.

Az új IMLS első ízben kapcsolja össze egyetlen intézménybe az alapítványi alapokkal gazdálkodó múzeumokat és könyvtárakat. Az egyesített in-

tézmény feladatai közé tartozik a tanulás az ember egész életében, az innováció és a múzeumi és könyvtári vezetés buzdítása, segítése. Az intézmény támogatja a múzeumi és könyvtári gyűjtemények új hozzáférési technikáit, az együttműködést, a továbbképzést, a nyilvános szolgáltatásokat és a vezetést.

A NDLE megalapítására szánt 10 millió USD a gyerekek iskolai oktatását segítené a természettudományokban és a matematikában, történelemben, a művészetekben, mindezeket könyvtári és múzeumi szolgáltatások formájában (fele-fele arányban megosztva).

/Information Retrieval and Library Automation, 34. köt. 10. sz. 1999. p. 3./

(R. P.)